

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43

Nisan 2016 April 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

BEY ARMUDU'NDAN BERGAMOT'A BİR YOLCULUK A VOYAGE FROM BEG ARMUD - PRINCE'S PEAR TO BERGAMOT

Osman COŞKUN*

Öz

Gerek kendi dilimizdeki kullanım özellikleriyle gerekse diğer dillere verdiği kelimeleriyle Türkçe tarihsel olarak zengin bir söz varlığına sahiptir. Bu çalışmanın amacı batı dillerinde kullanılan bergamot kelimesinin Türkçe söz varlığı ile ilişkisini göz önüne sermektir. Bu günlerde çayımızdaki aromasıyla, koku sanayisindeki esansıya, kozmetik sanayisinde yağıyla da eczacılık ve kimya alanında kullanılan özü ile adına rastladığımız bergamot kelimesi köken olarak Türkçedir. Bu kelime Türkçe söz varlığından batı dillerine ödünç verilmiş bey armudu meyvesinin ses ve anlam değişimine uğramış halidir. Çalışmada, önceleri bir armut türüne isim olarak söz varlığımızda yer edinmiş, daha sonra batı dillerine bergamot olarak geçmiş, en sonunda birinci anlamı unutulmuş dilimize bir turuncu türünün adı olarak geri dönen bey armudunun tarihsel yolculuğu incelenmiştir. Bu çerçevede bergamot kelimesinin etimolojik açıdan bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bergamot, Bey Armudu, Etimoloji, Söz Varlığı.

Abstract

Turkish language is historically rich in vocabulary in terms of both its features of usage and the words loaned to other languages. The aim of this study is to introduce the relationship between the word "bergamot" used in western languages and Turkish vocabulary. The word "bergamot", which is nowadays known for its aroma in our tea, its fragrance in perfume industry, its oil in the cosmetics industry or its essence in the fields of pharmacy and chemistry, is etymologically derived from Turkish origins. This word is the phonetically and semantically changed version of beg armut (bey armudu)-prince's pear fruit which was borrowed from the Turkish vocabulary by Western languages. In this study, we examine the historical journey of the word, which previously existed in our vocabulary as the name of a pear, then was transferred to the western languages as bergamot, and finally, returned to our language as bey armudu (beg armut) as the name of a citrus species. In different sources, the origins of this word are based on different languages, especially Italian. In this context, the word bergamot is etymologically analyzed in this study.

Keywords: Bergamot, Bey Armudu - Prince's Pear, Etymology, Vocabulary.

0. Giriş

Bey Armudu, bugün dünyada birçok dilde bir cins turunca ad olan bergamot kelimesinin atasıdır.

Türkçede bir çeşit armudun adı olan "beg armudu", Avrupa lisanlarında şekil değişikliğine uğrayarak "bergamotta, bergamote, bergamot" gibi kelimelerle aynı anlamda kullanılmış, sonra ayrıca anlam değişikliği ile bir çeşit portakalın adı olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Türkçeden Avrupa lisanlarına şekil değişikliği ile geçmiş olan "beg armudu", anlam değişikliğinden sonra BERGAMOT şekli ile ve bir çeşit portakalın adı olarak yeniden Türkçeye dönmüştür (Çalışkan, 1996: 75). Ancak bazı yerli ve yabancı kaynaklar, bu kelimenin kökenini İtalya'nın Bergama kentine dayandırmaktadırlar. Bu yaklaşım bazı İtalyan kaynaklarda reddedilmektedir ve kelimenin kökeni ile ilgili bey armuduna vurgu yapılmaktadır. Çalışma boyunca gerek yerli gerek yabancı kaynaklardan bey armudunun bergamot'a dönüşümü tarihi seyri içinde ele alınacaktır. Bergamot kelimesi ile ilgili araştırmalarımıza çeşitli sözlüklerde bu kelimenin nasıl yer aldığı ile ilgili örneklerle başlamak istiyoruz.

1. Bergamot Kelimesinin Sözlüklerde Kullanımı

Güncel Türkçenin kökenlerini aradığımız en önemli kaynak eserde Divanü Lûgat-it Türk'te, (DLT) bey ve armut kelimelerinin anlamlarını tarayalım.

بَاك = Bey

بَاك = Bek. Evinde beye benzediği için böyle denmiştir. (DLT, Cilt III, 2013: 155). Bey kelimesi DLT'de (Cilt I, II, III, 2013: 78-79) Atalay dizinine göre yaklaşık 75 örnek cümle kuruluşunda geçmektedir.

أَرْمُوت = armut: Armut. (DLT Cilt I, 2013: 95)

أَرْمُوتُ كَاتُوتِ = armut katutı = armudun çenedi, bir parçası. Barsgan dilince (DLT, Cilt II, 2013: 284).

أَرْمُوتَانْدِي = armutlandı

أَرْمُوتَانْدِي = یَاغَچَ اَرْمُوتَانْدِي = ağaç armutlandı

أَرْمُوتَانْدِي - أَرْمُوتَانْدِي = armutlanırlar - armutlanmak (DLT, Cilt I, 2013: 312)

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

TDK'nın Türk Lehçeleri Sözlüğünde armut kelimesinin farklı lehçelerde ifade edilmesine yer verilmektedir(Web 1).

Türkiye Türkçesi: armut

Azeri Türkçesi: armud

Başkurt Türkçesi:gruşa

Kazak Türkçesi: almurt

Kırgız Türkçesi: almurut

Özbek Türkçesi: àlmurut

Tatar Türkçesi: gruşa

Türkmen Türkçesi: armut

Uygur Türkçesi: armut

Bergamot kelimesi Türk Dil Kurumu (TDK) Güncel Türkçe Sözlükte şu şekilde tanımlanmaktadır;Fransızca bergamote1. isim, bitki bilimi Turunçgillerden bir ağaç (Citrus bergamia)2. Bu ağacın, kabuklarından reçel yapılan ve esans çıkarılan meyvesi (Web 2). Karaağaç'ın "Türkçe Verintiler Sözlüğü"nde bey armudu maddesi "Turunçgillerden bir ağaç." " Bu ağacın, kabuklarından reçel yapılan ve esans çıkarılan meyvesi" diye tanımlanıp bergamot kelimesine karşılık olduğu belirtilmiştir. Farsça, Arapça, Rusça, Ermenice, Romence, Çekçe, İtalyanca, Makedonca, Almanca, Fransızca ve İngilizce'ye hangi anlamda geçtiğine yönelik tanım ve kelimenin bu dillerde yazılışlarına yer verilmiştir (Karaağaç, 2008: 106)

Ayverdi (2008: 343),hazırladığı sözlük çalışmasında bu kelimeyi şöyle betimlemektedir;BERGAMOT i. (Fr. bergamote < ital. bergamotto < Türk. beg [bey] armudu veya ital. Pero bergamotto'dan [pero "armut", bergamotto "Bergamolu"]) 1. Güzel kokulu beyaz küçük çiçekler açan ve aynı isimdeki meyveyi veren bir cins turunç ağacı. 2. Bu ağacın kokusu çok güzel olduğu için esans yapımında kullanılan, kabuklarından reçel yapılan, turunç cinsinden meyvesi: "Bergamot reçeli." Teni amber, nefesi bergamot kokar (Refik H. Karay). Bergamot şekeri ferahlık verir, mîdevîdir (Musâhipzâde Celâl). Bu çalışmada,kelimenin kökenine madde başında beg-bey armudu ifadesi verilerek değinilse de, bir armut türüne isim anlamına değinilmemiştir. Şemseddin Sami(2014: 33) Kâmûs-ı Türkî'de armud (armut) kelimesini tanımlayıp; akça (armut), bey (armudu), bozdoğan (armudu), kavsara (armudu), kîş (armudu), Mustafa Bey armudu gibi türleri örnek olarak göstermiştir.

Bedros Keresteciyan Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü İçin Bazı Malzemeler (Quelques Matériaux pour un Dictionnaire Étymologique de la Langue Turque) adlı eserinde bergamot ya da belgamot kelimesini bergamot ağacının meyvesi olarak tanımlar. Fransızca yazılışını verir. Aynı zamanda Fransızcada keskin kokulu, ağızda eriyen küçük bir armut türü olarak tanımlar.Bu anlamıyla Türkçe Mustafa bey armudu ya da sadece bey armudu kelimesinden İtalyancaya bergamotta şekliyle geçtiği, İtalyancadan da Fransızcaya Bergamote şekliyle geldiğini belirtir(Kerestedjian, 1921: 98).Ferrari ve Caccia (1921: 107) Bergamotto ya da Bergamotta şekliyle yazılan kelimenin Türkçe Bergarmuth (Pera del signore: Bey armudu anlamında) yahut Bergamo kelimesinden geldiğini ifade ederler.

TDK'nın" Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü" tarandığında bu kelime dilimize Fransızcadan girdiği şeklinde anlaşılan bir dizinle açıklanmıştır. "bergamut Fr. Bergamote1. Turunçgillerden bir ağaç 2. Bu ağacın, kabuklarından esans çıkarılan ve reçel yapılan meyvesi: § "Sana İstanbul'un bergamut şekerinden göndereyim." -Ahmet Midhat Efendi, Yeryüzünde Bir Melek, 53; § "Hatta sana Cemilzade'den bergamut şekeri de alabileceğini söyledim." -Füruzan, Sevda Dolu Bir Yaz, 29; § "Teni anber, nefesi bergamot kokan"-Refik Halit Karay, Bir İçim Su, 95." Burada dikkat çeken bir ayrıntı kelimenin yazımının diğer sözlüklerden farklı olarak son hecesinin "-mot" yerine "-mut" şeklinde yazılmasıdır.Bergamot "Sözlerin Soyağacı'nda" turunçgillerden bir meyve olarak geçmektedir. Bu çalışmada kelimenin Türkçe kökenine beğ armudu olarak vurgu yapılmıştır. (Nişanyan, 2002: 66)

Fransızca sözlüklerin birçoğu bergamot kelimesinin kökenini Türkçe ve İtalyancaya dayandırır. Becherelle(1869: 386) bir görüşe göre "Bergamotte" kelimesinin Fransız diline nasıl girdiğini şu şekilde açıklar. Bu armut türünün Fransa'ya geldiği yer olan Bergame (İtalya'da bir yer adı)şehrinden gelmektedir.Diğer bir görüşe göre Türkçeden beg (fr. Seigneur) ve armoud (fr. poire)kelimesinden gelmektedir. Çünkü bu armut türünün Türkiye'den geldiğini(bu tür armudun Türkiye'de yetişir) ifade eder.Aynı çalışmada bu armudun ağızda eriyen çok tatlı bir armut türü olduğundan bahsedilmektedir. Örnek olarak yaz bergamotu ve kış bergamotu türleriniverir. Kelimenin diğer anlamları şu şekilde belirtilmektedir:Ağır kokusundan hoş bir esans elde edilen bir tür portakal; Bu portakal türünün kabuğuyla kaplanmış küçük şekerleme kutusu; Bergamotlu tütün, bergamot esansı katılmış saf tütün.Littré (1877: 330), "Dictionnaire de la langue française'de" la bergamote kelimesinin kökenini Portekizce bergamota ve Türkçe berg armuth kelimelerine dayandırır. Bu eserde kelimenin ilk anlamı, kabuğundan bergamot esansı elde edilen bir limon türü; ikinci anlamı küçük şekerleme kutusu; üçüncü anlamı, ağızda eriyen bir tür armut olarak betimlenir.

Mortier (1934: 426), yönetiminde hazırlanan ansiklopedik sözlük çalışmasında bergamote kelimesinin kökenini İtalyanca bergamotta, veya Türkçe beg-armude, beg, bey kelimelerinden müteşekkil bey armuduna dayandırılır. Robert (1995: 213), bu kelimeyi İtalyanca Bergamotta ya da Türkçe beg-armâde beg armudu kelimesine dayandırmaktadır. Aynı eserdeki diğer bir açıklamada Anadolu'da bir yerleşim yeri olan Bergama şehrinden geldiği belirtilmektedir. Bergama kelimesinin de Pergamo'dan dönüştüğü ifade edilmektedir. Gioan(1956:160) yönetiminde hazırlanan sözlük çalışmasında kelimenin kökenine girilmeden, bergamote'nin ağızda eriyen bir tür armut olduğu ve kabuğundan parfümeri sanayinde kullanılan esans elde edilen bir portakal türü olduğu tanımı verilmektedir. Duckett (1853: 17) yönetiminde hazırlanan konuşma ve okuma sözlüğünde bergamotte maddesi ayrıntılı biçimde, örnekleriyle açıklanmıştır. Bu isimle anılan iki meyve olduğunu belirtilir. Birincisinin yaprakları ve meyvesi normal portakal ve limonlardan daha kısa, çok değerli, hoş bir kokusu ve tadı olan yeşil, yuvarlak bir limon ya da küçük bir portakal (cirtus margaritta) çeşidi olduğu bilgisi verilir. Kabuklarından elde edilen yağın parfüm olarak, bazen de tıp alanında kullanıldığı ifade edilir. Bu anlam bağlamında, meyvenin kabuklarından bergamotte adıyla anılan, bergamot esanslı küçük şekerleme kutusu yapıldığı açıklanır. İkincisinin birçok armut türüne verilen ortak isim olduğu belirtilip 9 tür bey armuduna örnek verilmiştir;

1. Yazlık bey armudu(la Beuvrière, diğer adıyla milan blanc)
2. Kırmızı bey armudu (la bergamotte rouge)
3. İsviçre bey armudu(la bergamotte suisse)
4. Güz bey armudu (la bergamotte d'automne)
5. Kış bey armudu (la bergamotte crassane)
6. Gücük ayı bey armudu (la bergamotte de Soulers ya da bonne de Soulers)
7. Paskalya bey armudu ya da Kışlık bey armudu(la bergamotte de Pâques ya da la bergamotte d'hiver)
8. Hollanda bey armudu(la bergamotte de Hollande ya da la bergamotte d'Alençon)
9. Ufak bey armudu ya da Kardeş bey armudu (la bergamotte cadette ya da poire de Cadet)

Çalışmanın en dikkat çeken noktası, kelimenin kökeninin sadece İtalyanca'ya dayandırılmasıdır. Köken bilgisi verilirken diğerlerinden farklı olarak başka dillere değinmeden bu kelimenin her iki anlamda kullanımının İtalya'da bulunan Bergame şehrine atfedildiği bildirilmektedir.

Menage tarafından hazırlanan etimolojik sözlük çalışmasında bergamot kelimesinin kökeni ile ilgili yanlış algılamaların kaynağını görebilmekteyiz. Yazar bu kelimeyi iki farklı madde başlığında tanıtmaktadır. Birincisinde adını İtalya'nın Bergame şehrinden alan bir armut türünden bahseder. Bu armut türü Fransa'ya Bergame şehrinden getirildiği ve dikildiği ifade edilir. Menage bu bilgiye kaynak olarak Charles Estienne'nin "Seminarium" adlı eserini göstermektedir. İkincisinde bir çeşit armuttan bahseder. Bu armudun da Fransa'ya İtalya'nın Bergame şehrinde geldiğini belirtir. Bazılarının bu armudun Bergame şehrinin ismiyle adlandırıldığına inanmalarının nedenin bu olduğunu ifade eder. Fakat bu düşüncede olanların yanıldıklarını söyler. Çünkü Menage göre bergamotte Türkçe bir kelimedir (Bergamotte est un mot Turc). Bu ifade ile kelimenin kökenini açık bir şekilde Türkçeye dayandırır. Ardından armut ve bey kelimelerini açıklar. Bey kelimesini Iscanderberg veya Iscanderbey (İskenderbey) kelimeleriyle örneklendirir. Fransızca karşılıklarını verir: Alexandre Seigneur. Menage bu kelimenin Türkçe kökenli olduğu bilgisini İtalyan şair Le Caporali'nin "Orti di Mécenate" adlı şiirinden alıntı yaparak destekler:

"Qui dunque il bergamoto avea'l primiero Luogo: e gli conveniva: poiche in TurchescoBergamoto vuol dir il signor pero" (Menage, 1750: 181).

Yukarıda dizelerde şairbergamotun ilk çıkış yerinden bahseder. Türkiye'den gelme bir armut olan Bey armuduna dayandığı ifade edilerek bu kelimenin Türkçe bir kelime olduğuna vurgu yapılmıştır. Aynı eserde Perron Kardinali (Le Cardinal du Perron) Perroniani adlı çalışmasında "Bergamottes dediğimiz armutların Bergame kelimesinden ve İtalyadan geldiğini düşünmüştüm. Ancak bergamotlar Türkiye'den gelmişler. Zira Türk dilinde Bey Fransızcada Seigneur demek, armot Fransızcada poire demek. İtalyanlar begarmoud yerine harflerin yer değişmesi suretiyle bu dilden Fransızcaya Bergamotte, İspanyolcaya Bergamota olarak geçen Bergamotta kelimesini kullandılar" diye bilgi verir. Covarruvias ise İspanyolcadaki Bergamota kelimesini İspanya'ya geldiği yer olan İtalya'nın Bergame kentine dayandırır.(Menage, 1750: 181).

Skeat(1936: 46) İngiliz Dilinin Etimolojik Sözlüğünde(Concise Etymological Dictionary of the English Language) bergamot kelimesinin iki anlamını verir. Birincisinde bir tür esans anlamıyla (bergamotta) İtalya'nın Lombardy bölgesinde bir şehir adı olan Bergamo'ya atfen köken olarak İtalyancadan geldiği ifade edilir. İkincisinde Türkiye'den gelme bir tür çok değerli armut olarak beg armüdi (prince's pear - beg, prince; armüd ,pear) kelimesine atfen köken olarak Türkçeden geldiği belirtilir. Bianchi'ye(1843:140) göre bergamot, bir nev'i portoughâl ve beg armoudi kelimesinden gelen bir armut türüdür.

2. Bir Armut Türü Olarak Bergamot

Yazlık ve kışlık bergamot ifadelerine bir armut türü olarak 17. Yüzyıl sonlarında Thomas Guillain editörlüğünde hazırlanan en güzel reçel yapımına örnekler verilen ve reçel yapımının ele alındığı eserde rastlanılmaktadır(1689: 306).İlk olarak 1536 yılında Latince kaynaklarda Charles Estienne tarafından (1536: 70) bitkiler ve ağaçlar hakkında hazırlanan eserde bir armut türü olarak bey armudundan geldiği düşünülen bergamota ve bergamotes(Magnopere commendantur bergamota, poires bergamotes, feri noltra memoria coerta, & lapore & fucco praeltantia.)kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir.

Rabelais'nin (1546: 101) eserinde berguamottes kelimesi bir armut türü olarak geçmektedir. (Vous m'agerez b'ones poyres Crustumenies, & Berguamottes, vne pomme de Court pendu, quelques pruneaux de Tours, quelques cerizes de mon vergier.).Gachard (1884: 203), İspanya kralı II. Philippe'nin 1581-1583 yılları arasında Portekiz'e yaptığı seyahat sırasında küçük kızlarına gönderdiği mektupların orijinal metinlerini yayınladı.25 Ekim 1582 'de yazdığı bir mektupta bey armudu meyvesinin geçtiği görülmektedir.

"Al Calabrés he embiado á Estremoz á hazer púarcos como los en que tenia ay las flores, y lleva unas caxas que estavan acá, para que traygan en estas peras bergamottas como agora un año, para que las embie desde allí y él se buelva"

Kral Philippe'nin Calabria bölgesinden Estramoz'a kasalarla Pazar yerinesatmak için bey armudu götürüldüğünü anlattığı bu satırlarında, 16. Yüzyıl İspanyolcasında Bey armudu kelimesinin bir armut türüne ad olarak kullanıldığını görmekteyiz.Çalışkan bergamotun bir çeşit armut türü olarak yazılı İngilizceye giriş senesini 1616 olarak belirtir(1996: 74-75).

Fransa kralı XIV. Louis'in armudu çok sevdiği bilinmektedir. Onun meyve ve sebze bahçelerinden sorumlu Jean-Baptiste de la Quintinie bahçe işleri ve meyveleri konu alan eserinde armut türlerini niteliklerine göre en iyiden en kötüye sınıflandırmıştır. 24 çeşit bey armudu çeşidinden(1697:478) bahsetmektedir ve eserin birçok yerinde diğer armutlarla karşılaştırma yapma ve betimleme için bergamotte kelimesi kullanılmaktadır.

Menon (1750: 272, 351, 354) Yiyecek içecek hizmetlerini konu alan eserinde kış bey armudunun aralık ayında yenildiğini(olgunlaştığını, tüketildiğini), bazen yaz aylarına kadar tüketilebildiğini, güz bey armuduna benzediğini çok tatlı ve değerli bir armut olduğunu belirtir. Güneş bey armudunun şubat ve mart aylarında yenildiğini söyler. Bu armudun kara benekli, eti ağızda eriyen, güzel tatlı sulu güz bey armudundan daha az dolgun bir tür olduğunu belirtir. İsviçre bey armudunun, Kış bey armuduna benzediği ifade edilir.Furetière (1701: Sayfa belirtilmemiş) hazırladığı sözlükte, armut (Poire) maddesini betimlerken 11 farklı çeşit bey armudunun ismi zikreder. Bu bey armudu çeşitlerinin hangi ay ve mevsimde yenildiğine ve özelliklerine dair ayrıntılı bilgi veririr.

Evliya Çelebi seyahatnamesinde Trabzon'un yiyecek ve içecekleri bölümünde "Yiyeceklerinden meyvaları bilhassa kiraz, Lahican armudu, Bey armudu, Gülâbani armudu, Sinop elması, Namık üzümü, Melekî üzüm, ve Frenk üzümü gayet nefis olur."(Yıl belirtilmemiş: 456) ifadeleriyle 17. Yüzyıl meyve kültüründe bu armut türünün o yörede yetiştiğine dair bilgi vermektedir. Demek oluyor ki bir armut türüne isim olarak o yıllarda halen günlük hayatta kullanılmakta idi.Doğan, Samsun Ordu ve Sinop ağzlarında armut elma ve erik adlarını derlediği çalışmasında 372 (Doğan, 2006, 100-111) armut adını dizinlemiştir. Bey armudunun yörede Ordu ili Gököy ilçesi civarında ve Sinop ili Durağan ilçesi civarında bir armut türüne isim olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada geçen armut adlarının her birinin ayrı bir türe ait olmadığına vurgu yapılmasından (Doğan, 2006,93) hareketle, dizinde geçen adların farklı yörelerde birbirinin yerine kullanılmış olabileceğini ifade edebiliriz. Alan olarak ülkemizin küçük bir yüzölçümünde sürdürülmüş bu çalışmada 372 armut adının derlenmesi Türkçenin meyve adları türetme, üretme ve kavramlaştırma konusunda ne kadar zengin olduğunun en açık göstergesidir.

3. Bir Turunç Türü Bergamot, Esansı ve Yağı

Bu turunç türü Türkiye'de Antalya ve Mersin yörelerinde yetişmektedir. Ancak İtalya'da Calabria bölgesinde çok fazla yetiştirilmekte ve bölgede bu meyveye özel önem atfedilmektedir. Hatta 26-27 Ekim 2015 tarihlerinde Università Mediterranea-Dipartimento di Agraria(Akdeniz Üniversitesi Tarım Fakültesi) tarafından "Beg armudi - L'Oro Verde di Reggio Calabria (Bey Armudu- Calabria Yöresinin Yeşil Altını)" adlı sempozyum düzenlenmiştir(Bkz. Ek: 3-4). Sempozyumla ilgili kısa bilgiler verilirken ve tanıtım afişlerinde Calabria bölgesinde yetişen bergamotun köken olarak Türkçe bir isim olan Beg armudu kelimesinden geldiği belirtilmektedir(Web 4).

350 çeşit kimyasal bileşeni ile Bergamot yağı esansı uluslararası parfüm endüstrisinin vazgeçilmezdir. Parfümlerin aromatik çeşitliliklerini sabitleme işlevi vardır. Aynı zamanda içerdiği diğer esansların birbiriyle uyumunu sağlar, tazelik ve koku değerini değerlerini arttırıcı özelliğe sahiptir. Kolonyalar, parfümler, deodorantlar, yüz pudraları, allık, kepek losyonu, saç tonikleri, güçlü dezenfektan yapılarıyla kokulu sabunlar, güneş losyonları, Banyo tuzları ve diş macunları, gibi geniş bir ürün yelpazesinde kullanımının yansısı bergamot özü ilaç endüstrisinde de kullanılır. Yüksek antiseptik ve anti

bakteriyel gücü sayesinde diş, göz, jinekoloji ve dermatoloji alanında cerrahi müdahalelerde kullanılmaktadır. Bu nedenle birçok ülkede eczacılık alanında kullanılır. Aynı zamanda özü gıda ürünlerinde, şekerlemelerde kullanılır. Aroma olarak ise likörlerde, çaylarda, tatlılarda ve şekerlenmiş meyvelerde kullanılır (Web 3).

Valnet (2015: 57-58) çalışmasında, kimi kaynaklara göre bergamot kelimesinin Türkçe beg armudu'ndan türetilmiş olduğunu aktarır. Nedenini de bu meyvenin dış görünüş olarak bey armuduna benzerliği ile açıklar. Kimi kaynaklarda ise bergamot yağının ilk defa satıldığı yer olan Bergamo şehrinden türetilmiş olduğunu belirtildiğini söyler. Panda (2003: 49) bergamot yağının tarihçesine değinirken, bu yağın ilk defa 400 yıl önce J. Paolo Feminis tarafından İtalya'da üretildiğini vurgular. Bergamot kelimesini aynı şekilde Türkçeden bey armudu kelimesinden veya muhtemelen İtalya'nın Lambardy bölgesinde bir şehir olan Bergamo'dan gelmiş olabileceğini belirtir. Valnet, bergamotun parfüm üretiminde ve kozmetik sanayisinde sıklıkla kullanıldığını ifade eder ve J.P.Feminis'in Köln şehrinde bu bitki esanslı Aqua admirabilis adlı parfümü ürettiğini belirtir. İtalyan kaynaklarının bir çoğu bergamot kelimesinin kökenini Türkçe bey armudu olarak sunar. Çalışkan, bir tür portakala isim olarak bergamot kelimesinin yazılı İngilizceye 1696 yılında girdiğini belirtir (1996: 75).

Barbe (1696: Sayfa Belirtilmemiş) Le Parfumeur François adlı eserinde ilk defa bergamot diye adlandırılan cedra esansından bahseder. Bu esansın bergamot limonunun dış kabuğundan elde edildiğini belirtir. Sawyer'e (1894: 75) göre bergamot kelimesinin kökeninin bazı yazarların iddialarının aksine İtalyanın Lombardy bölgesindeki Bergamo şehri ile hiç alakası yoktur. Çünkü bu yörede hiçbir zaman bergamot yetiştirilmemiştir. Kelimenin aslına gelince; her şey 1693 yılında, Fransız Lavantacı (Le Parfumeur François) adlı eseri hazırlayan Lavantacı (parfumeur) Simon Barbe'nin, bey armudu ağacına aşılardan bir limonun meyvesinden bergamot yağın elde ettiği küçük bir çalışmayla başladığını bildirir. İşte bu yeni tür meyve, yağı ve esansı bey armudu kelimesinden türetilmiş bergamot olarak ifade edilmeye başlandı. Bu esere göre bey armudu kelimesinin bir turunc türünün ismine dönüşmesinin nedeninin bir limon ağacının bey armudu ağacına aşılardan kaynaklandığı söylenebilir. bergamota ağaçların aşılardan yoluyla dönüştüğü ifade edilebilir. Zira birçok uzman (Web 2) bergamot ağacının başka türlerden aşılardan mutasyon yoluyla yetiştirilmiş olduğu düşüncesinde birleşmektedir. Bu görüşleri destekler nitelikte bir ifadeye Pomet (1694:11)'in değişik konulara ilginç açıklamalar getirdiği eserinde, bergamot esansına dair hazırladığı bölümde rastlanmaktadır. Bergamot esansı tanıtılırken, bu esansın turunc ya da limon ağacının bey armudu ağacına aşılardan elde edilen meyvenin (bergamotun) kabuklarından elde edildiği belirtilmektedir. 19. Yüzyıl Ansiklopedisinde (1870: 247, 3. Cilt) (Encyclopédie du dix-neuvième siècle) geçen Bergamote maddesinde, kokusu birazcık kırmızı bey armudunu andırdığı için bahçıvanların bu turunc meyvesini hala bergamote diye adlandırdıkları ifade edilmektedir.

18. yüzyıl sonlarına doğru Fransa'nın Nancy Şehrinde bergamot aromalı şeker üretilmiş ve bu şeker Nancy şehriyle özdeşleşmiştir. 19. Yüzyıl sonlarında, Hindistan'da geniş bir alanda çay bitkisi yetiştiren bir İngiliz lordu Sir Grey Hindistan çayı yapraklarını ve bergamot esansını birleştirir ve bu birleşimden "Earl Grey" çayı doğmuştur (Web 5).

Sonuç

17. yüzyıl sonlarına kadar bergamot kelimesinin çeşitli armut türlerine verilen isim olarak karşımıza çıkmaktadır. 18. Yüzyıl başlarından itibaren bir tür turunc meyvesini ve ağacını niteleyen isim olarak da kullanıldığı görülmektedir. Bu manasıyla, bergamot yağının da üretilmesine müteakip parfümeri, kozmetik ve ilaç sanayisinde kullanılan bir terim olarak sıklıkla kullanılmaya başlamıştır. 19. ve 20. yüzyıllarda bergamot yağının üretimi, damıtımı, kimyasal analizleri gibi konular çerçevesinde bilimsel alanında birçok eserde karşılaştığımız bu kelimenin armut anlamı zamanla kullanım alanını kaybetmiştir. Başlangıçta kelime bey armudundan ses değişimi yoluyla İtalyancaya bergamota olarak geçmiştir. İtalyancadan İspanyolca, Fransızca ve diğer dillere geçerken anlam genişlemesine uğramıştır. Fransızcadan Türkçeye geri gelirken Türkçedeki asıl anlamından uzaklaşmış anlam daralmasına uğramıştır. Güncel Türkçede bir armut türüne isim olarak (Mustaâbey Armudu'nu ve yöresel kullanımları bu çerçevede değerlendirmedığımız takdirde ki uygun olan da bu yaklaşımdır.) bey armudu kelimesi neredeyse hiç kullanılmamaktadır. Kendi öz kültürümüzle yoğrulmuş, kendi bağrımızdan çıkmış öz be öz Türkçe isimleri gün yüzüne çıkarmak ve günlük hayatta kullanmak gereklidir. Namına yaraşır şekilde dilde ifadesini bulmuş, çok zengin bir meyve kültürüne sahibiz. Bakkal, çarşı, pazar yerleri, bizden olmayan meyve isimleriyle inliyor. Bu türleri bizdeki adlarıyla çağırarak, yazılı hallerini kullanmak dil zenginliğimizi korumak ve geliştirmek adına önem taşır.

KAYNAKÇA

AYVERDİ, İlhan (2008). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1. Cilt, 3. Baskı, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

BARBE, Simon (1696). *Le Parfumeur François, Qui Enseigne Toutes*, Amsterdam: Chez Paul Maret.

BESCHERELLE, Louis-Nicolas (1869). *Dictionnaire National Ou Dictionnaire Universel De La Langue Française*, Tome I (A-F), Treizième Édition, Paris: Garnier Frères.

- BIANCHI, Thomas Xavier(1843). *Dictionnaire Français- Turc, Tome Premier, A-F*, Paris:Mme V° Dondey-Dupré.
- CARION, H. (1870). *Encyclopédie du Dix-neuvième Siècle : Répertoire Universel des Sciences des Lettres et des Arts*, Tome Troisième, Troisième Édition, Paris: Imprimerie.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford.
- ÇALIŞKAN, A. Mehmet (1996). *İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, İspanyolca Ve Portekizcede Arapça, Farsça Ve Türkçe Asıllı Kelimeler (Tam Olmayan Altı Liste)*, İstanbul:YENDA.
- ÇELEBİ, Evliya (Tarihsiz). *Seyahatname, (Tam metin)*, Cilt.I-II, (Sadeleştiren: Tevfik Temelkuran v.d.), İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- DE LA QUINTINIE, Jean (1697). *Instruction Pour les Jardins Fruitiers et Potagers, Avec un Traité des Orangers, Suivy de Quelques Réflexions sur l'Agriculture*,Paris: Chez Claude Barbin.
- DOGAN, Nuh (2006). *Adbilim Açısından Samsun, Ordu ve Sinop Ağızlarında Armut, Elma, ve Erik Adları*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Samsun: Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- DUCKETT, M. W. (1853). *Dictionnaire de la Conversation et de la Lecture : Inventaire Raisonné des Notions Générales les Plus Indispensables à Tous, par une Société de Savants et de Gens de Lettres*, Tome 3, Paris: Chez Michel Levy Frères Librairies.
- ESTIENNE, Charles (1536). *Seminarium sive Plantarium earum arborum, quae post hortos conseri solent, quarum nomina, fructus, item etiam conserendi vocabula apud authores benem recepta hoc libello declarantur* ([Reprod.])
- FERRARI, C. ve CACCIA, J. (1921). *Grand Dictionnaire Italien- Français et Français- Italien, par Arturo Angeli*, Paris:Librairie Garnier Frères.
- FURETIÈRE, Antoine (1701). *Dictionnaire Uniuersel Contenant Généralement Tous les Mots François*, Tome Troisième, O-Z, Deuxième Édition, Revue, corrigée et augmentée par Basnage de Bauval, Leers, Haye et Rotterdam: Chez Arnoud et Reinier.
- GIOAN, Pierre (1956). *Dictionnaire Usuel par Le Texte et par L'image*, Paris: Editeurs Quillet-Fammarion.
- GUILLAIN, T. (1689). (Éditeur) : *Traité de confiture ou Le nouveau et parfait confiturier ; qui enseigne la manière de bien faire toutes sortes de confitures tant sèches que liquides,... Avec l'instruction & devoirs des chefs d'office de fruiterie et de sommellerie*, Paris.
- GACHARD, Louis Prosper (1884). *Lettres de Philippe II à ses filles les infantes Isabelle et Catherine, écrites pendant son voyage en Portugal (1581-1583)*, Auteur : Philippe II (Roi d'Espagne ; 1527-1598). Auteur du texte Éditeur : E. Plon, Nourrit et Cie, Paris.
- KARAAĞAÇ, Günay (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu,
- KERESTEDJIAN,,Bedros Efendi (1912). *Quelques Matériaux pour un Dictionnaire Étymologique de la Langue Turque*, Edité par Son Neveu Haig, Londres:M.R.A.S.
- LIGER, Louis (1700). *OEconomie générale de la campagne, ou Nouvelle maison rustique*. Tome 2, Éditeur : C. de Sercy, Paris.
- LITTRÉ, Émile, (1877). *Dictionnaire de la Langue Française*, Tome Premier A-C, Paris: Librairie Hachette.
- MAHMUT, Kaşgarlı (2013). *Diwanü Lûgat-it Türk*, Çeviren: Besim Atalay, Birleştirilmiş birinci baskı(Cilt I-II-III), Ankara: TDK.
- MÉNAGE, Gilles, Pierre BOREL, Auguste François JAULT, Pierre de CASENEUVE, H. P. Simon de VAL-HÉBERT (1750). *Dictionnaire Étymologique de la Langue Française*, Tome 1, Paris.
- MENON, Ecrivain Culinair (1750). *La Science du Maître d'Hôtel, Confiseur, à l'Usage des Officiers, avec des Observations sur la Connoissance & les Propriétés des Fruits. Enrichie de Desseins en Décoration et Parterres pour les Desserts, Suite du Maître d'Hôtel Cuisinier*, Paris: Paulus du Mesnil Imprimeur-Libraire.
- MORTIER, Raoul (1934). *Dictionnaire Encyclopédique Quillet*, Tome Premier A-Chas, Paris: Librairie Aristide Quillet.
- NİŞANYAN, Sevan (2002).*Sözlerin Soyağacı- Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*,1. Basım, İstanbul: Adam Yayınları.
- PANDA, H. (2003). *Essential Oils-Hand Book*, Delhi: National Institute of Industrial Research.
- POMET, Pierre (1694). *Remarques tres-curieuses sur Plusieurs Vegetaux, Animaux, Minéraux, & Autres, que J'ai Oublié d'Inserer dans la Première Impression, ou que J'ai Découvert du Depuis*, Paris.
- RABELAIS, François (1546). *Le Tiers Livre*, Paris.
- ROBERT, Paul (1995). *Le Nouveau Petit Robert - Dictionnaire Alphabetique et Analogique de la Langue Française*,Paris: Nouvelle Edition du Petit Robert.
- SAMİ, Şemseddin (2014). *Kâmûs-ı Türkî, (Latin Harfleriyle)*, (Hazırlayanlar. Yrd. Doç. Dr. Raşit Gündoğdu v.d.), 3. Baskı, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- SAWER, John Charles (1894). *Odorographia- A Natural History Of Raw Materials And Drugs Used In The Perfume Industry Intended To Serve Growers Manufacturers And Consumers*, London.
- SKEAT, Walter W. (1936). *Concise Etymological Dictionary of the English Language, (First1882)*,Oxford: Clarendon Press.
- VALNET, Christian (2015).*Essential Oils and Aromatherapy*, Italy: Edizioni R.E.I.
- Web 1: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehceler&arama=lehceler&guid=TDK.LHC.56aca1163ba894.78410803 , 8 Kasım 2015.
- Web 2: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.56c20d12d70782.89531792, 8 Kasım 2015.
- Web 3: http://www.rcantonino.altervista.org/index.php?option=com_content&view=article&id=84&Itemid=83 , 22 Kasım 2015.
- Web 4: <http://www.yescalabria.com/beg-armudi-un-simposio-scultura-dedicato-al-bergamotto/> , 27 Kasım 2015.
- Web 5: http://www.altritaliani.net/spip.php?page=article&id_article=1004 "Il Bergamotto, Prezioso Patrimonio Botanico Della Costiera Di Reggio Calabria", Ugo SERGI, 20 Ekim 2015.

Ek 1: Bergamot Gravürü(Turunçgil)

Kaynak: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84547129/f31.planchecontact> "Traité historique des plantes qui croissent dans la Lorraine et les Trois Évêchés", Pierre-Joseph Buc'hoz, 17 Eylül 2015.

Ek 2: Bir Bey Armudu Çeşidi

Kaynak: LEFÈVRE, A. (1865). "Poire Bergamotte Lesèble", par Jules de Liron D'Airoles, *Revue Horticole-Journal D'Horticulture Pratique*, Publié Sous la Direction de Barral, M.J.A. Librairie Agricole de la Maison Rustique, P. Supplément entre les pages 49 et 50, Paris.

Ek 3: Bey Armudu-Calabria Yöresinin Yeşil Altını Sempozyumundan Bir Fotograf

Kaynak : http://www.calabriapost.net/news/item/1874-beg-armudi-a-palazzo-san-giorgio#.VqD2g_mLSM9

Ek 4: Bey Armudu-Calabria Yöresinin Yeşil Altını Sempozyumunun Afışı

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=tZZ3PZipuH0>